

Staten i perifere og post-koloniale samfund - disputats i statskundskab

Fredag den 20. juni 1980 forsvarede John Martinussen sin afhandling Staten i perifere og postkoloniale samfund: Indien og Pakistan. En historisk-konkret analyse med teorigenererende sigte. Bd. I-IV. Århus: Forlaget Politica, 1980, 1585 sider. De officielle opponenter var professor Knud Erik Svendsen og professor Erik Rasmussen. Ex auditorio opponerede lektor Curt Sørensen. Erik Rasmussens opposition vil blive bragt i Statsvetenskaplig Tidsskrift. De to øvrige oppositioner bringes nedenfor.

Knud Erik Svendsen:

Hvordan kan vi gøre analysen af staten i u-landene mere total, mindre statistisk og mere dialektisk og måske mere generel?

John Martinussens afhandling repræsenterer en meget imponerende indsats på et forholdsvist nyt teoriområde. Den kombinerer en fremstilling af forskellige teorier om staten i de udviklede kapitalistiske lande med teoriensatser om staten i udvalgte u-lande. Ikke mindst bygger den på en enorm viden om Indien og Pakistan op til midten af 1970'erne. Den er så god og så stringent, at den byder på en kærkommen lejlighed til at drøfte eller disputere dette centrale emne - denne stat, som ikke er et væsen, men måske alligevel er det, dog ikke autonom!

Hvis jeg skulle følge det eksempel, som præsæs - i det følgende kaldet John - har givet os med sin fremstillingsform, skulle jeg nu fremlægge, hvilke emner og problemer jeg i det følgende vil tage op, på en grundig og systematisk måde. Men det vil jeg ikke. Tiden er mere knap, end papiret - i hvert fald endnu - er det.

Jeg vil kun generelt sige, at mit formål er at få en diskussion i gang, her i dag i disse formelle rammer og ikke mindst senere. Det er ikke hensigten at anfægte Johns grundlæggende teoribegreber. De har tjent afhandlingen godt, de er blevet sat på arbejde. Og det har været en glæde at vandre fra det abstrakte til det konkrete og tilbage igen, selv om vandringen har været lang.

Jeg vil prøve på at forbedre analysen i samarbejde med John og uden antagonistiske modsætninger til ham - gad vide om John overhovedet accepterer eksistensen af den slags? Intet er så godt, at det ikke kan blive bedre. Og jeg har forsøgt at samle disse overvejelser i tre dimensioner: hvordan kan vi gøre analysen af staten i u-landene mere total, mindre statistisk og mere dialektisk? Det må straks siges, at disse dimensioner hænger sammen - det gør alt jo, i hvert fald mere eller mindre.

I denne sammenhæng vil jeg for min egen trygheds skyld tage udgangspunktet i afhandlingens diskussion af de økonomiske interventioner fra den indiske og i mindre udstrækning den pakistanske stats side efter 1947. Men det er klart, at en primær interesse i disse økonomiske forhold vil føre eller bør føre over i mere politiske problemstillinger.

Endelig bør vi diskutere, i hvilken udstrækning det er muligt at generalisere fra Indiens og Pakistans tilfælde til andre lande i Asien, Afrika og Latinamerika.

Før vi går i gang med de tre nævnte dimensioner (mere totalt, mindre statistisk og mere dialektisk) er det nødvendigt at skitsere hovedpunkterne i Johns model for en belysning af statens økonomiske interventioner. Det bliver kort, men det er muligt at protestere, hvis forenklingen er for brutal.

Staten er i sin form og interventionsmåde i de perifere, kapitalistiske samfund determineret og de deri funderede sociale forhold, men blot er de lokaliseret uden for de pågældende samfundsformationer. Disse stater er derfor kendetegnet ved en højere grad af relativ autonomi end den, der sædvanligvis findes hos højtudviklede kapitalistiske stater. I øvrigt er deres økonomiske basis karakteriseret som en to-sporet akkumulation og reproduktionsproces, både ekstraverteret, dvs. udadvendt og selvcentreret, og som strukturelt heterogen, dvs. sammensat af elementer fra flere produktionsmåder. Jeg er lidt i tvivl om udtrykket "lokaliseret uden for de

pågældende samfundsformationer", for det drejer sig vel om en vægtning af indre og ydre forhold?

Det hedder videre samme sted (s. 95), at der med hensyn til det sociale grundlag må lægges vægt på fire forhold: 1) Det sociale grundlag indbefatter sociale klasser og fraktioner med basis i den ekstraverterede reproduktionsproces og derigennem videre i de kapitalistiske centerformationer. 2) Sameksistensen af forskellige produktionsmåder betyder en mangfoldighed af klasser og fraktioner, der er svagt artikulerede. Der vil ofte være en hegemoni-krise inden for magtblokken. 3) De sociale kategorier har en egenartet position og indflydelse på staten, specielt de civile og militære bureaukratier. 4) De sociale forhold er heterogene i henseende til social-kulturelle grupperinger.

På grundlag af disse meget rummelige rammer opstilles der en typologisering af statens indgreb i disse samfunds økonomiske reproduktionsprocesser med følgende 4 kategorier af indgreb med primære effekter på a) forholdet mellem ekstra- og intraverterede reproduktionsprocesser, b) intraverterede kapitalistiske reproduktionsprocesser, c) interrelationerne mellem kapitalistiske og ikke-kapitalistiske reproduktionsprocesser, d) ikke-kapitalistiske reproduktionsprocesser.

Denne typologisering kombineres med en bestemmelse af interesser, hvorefter de udenlandske og nationale bourgeoisier har fundamentale fællesinteresser i at opretholde og udvide de kapitalistiske proces-strukturer, mens de udenlandske bourgeoisier ønsker at øge ekstraverteringen og de nationale intraverteringer. Med henvisning til at en omstyrtelse af de kapitalistiske samfundsstrukturer ikke havde nogen aktualitet under de givne magtforhold bestemmes arbejderklassens interesser som interesser inden for de kapitalistiske processtrukturer, såsom forøgelse af antallet af arbejdspladser, en relativ forøgelse af lønfonden igennem en forhøjelse af reallønnen, en reduktion af de relative priser på landbrugsprodukter, muligheder for at organisere sig, og en demokratisk styreform (722 ff.).

En nøjere fastlæggelse af de agrare hovedklassers interesser rejser efter Johns mening betydelige problemer. Jeg skal ikke gengive begrundelsen for dette standpunkt. Under henvisning til at kisan- og mazdurklasserne (dvs. småbønderne og de jordløse) i den betragtede periode ikke i nævneværdigt omfang gjorde sig gældende som

distinkte sociale kræfter på den landspolitiske scene, indskrænker fremstillingen sig til bestemmelsen af malik-klassernes (dvs. de store bønder) mest grundlæggende interesse i opretholdelse af produktionsforholdene og i at tilegne sig de størst mulige merarbejdesprodukter uden at true revenukildens eksistens (747 ff.).

På grundlag af denne interessefastlæggelse og en nærmere beskrivelse af styrkeforholdene i udgangspositionen i årene lige efter 1947 opstilles en række forventninger om statens økonomiske interventioner i tiden op til begyndelsen af 1970'erne. Det drejer sig om følgende forventninger fælles for Indien og Pakistan:

- staterne ville ikke være i stand til at tilsidesætte centerbourgeoisernes grundlæggende interesser (1122)
- staterne ville tilstræbe konsolidering og udbygning af de kapitalistiske processer, blandt andet ved at fremme værdioverførsler fra de overvejende ikke-kapitalistiske landbrugssektorer, og dette ville resultere i en markant forøgelse af de kapitalistiske sektors betydning (1182 og 1284)
- staterne ville tilstræbe produktionsudvidelser i landbruget, og dette ville resultere i udbredelse af kapitalistiske processtrukturer inden for landbruget. I den udstrækning de statslige foranstaltninger indebar anslag mod malik-klassernes vitale interesser ville de blive mødt med så stor modstand, at de tilsigtede effekter kun i yderst begrænset omfang ville blive realiseret (1306).

For Indien opstilles følgende forventninger:

- staten ville fremme intraverterede reproduktionsprocesser, også inden for produktionsmiddelindustrien og energiforsyningen (1123 og 1184)
- staten ville gribe regulerende ind i de kapitalistiske processers ekspansion med henblik på samordning af udviklingen af forskellige regioner og sektorer og med henblik på optimal udnyttelse af knappe produktionsfaktorer, og dette ville ske i storbourgeoisiets interesser (1186).

For Pakistan opstilles følgende forventninger:

- staten ville fremme intraverterede reproduktionsprocesser, men kun i ringe udstrækning inden for produktionsmiddelindustrien (1123)
- den statslige industrisektor ville antage væsentligt mindre di-

mensioner end i Indien (1187)

- staten ville gribe regulerende ind i de kapitalistiske processers ekspansion med henblik på samordning af udviklingen af forskellige regioner og sektorer og med henblik på udnyttelsen af knappe produktionsfaktorer, og dette ville ske i storbourgeoisiets interesser (1187 f.)
- staten ville i sine interventioner til fremme af det pakistanske bourgeoisies interesserealiserings samtidig bidrage til forøgelse af bestemte socialkulturelle gruppers og regioners andele af de samlede kapitalistiske aktiver (1188).

Jeg har brugt så meget tid på denne gengivelse, fordi jeg vil være den første til at tilgive dem i forsamlingen, som ikke har læst hele afhandlingen, og det nævnte er grundlag for den kommende diskussion.

Først en måske lidt pedantisk bemærkning til denne liste over forventninger. Der er i virkeligheden ikke nogen væsentlig forskel på forventningerne for Indien og Pakistan. Tilsyneladende er der forskel med hensyn til de social-kulturelle grupper og regioner, som kun er nævnt under Pakistan (der tænkes især på dannelsen af Bangla-desh), men det skyldes, at John desværre ikke har beskæftiget sig med regionale forhold i Indien og evt. centrifugale tendenser i dette land.

Derefter en mere principiel betragtning: det er jo rart at få alle disse forventninger bekræftet - og det lykkes stort set ved fremlæggelse af et stort materiale - men det begrænser unægtelig glæden noget, at forventningerne er opstillet, efter at tingene er sket.

Det er ikke alene sprogligt uheldigt at anvende ordet "forventninger" på denne måde, uanset at det er en måde at undgå ordet "hypotese", som ikke er lige vellidt overalt. Det vil også nemt kunne føre til en fjernelse af alle overraskende momenter - støttet af meget generelle formuleringer. Er der intet, som har forundret John, som har modsagt hans "forventninger"?

Det peger også på en væsentlig mangel i fremstillingen, som jo slutter i midten af 70'erne: Hvilke forventninger er det muligt at producere for fremtiden med udgangspunkt i situationen i de allersneste år? Vil det hele bare fortsætte, eller vil der være grundlag for nye forventninger?

Det er et stort spørgsmål at stille, men ikke uberettiget, i

hvert fald ikke inden for de dele af den marxistiske tradition, som vil anvende videnskaben om det allerede skete til en indsigt i, hvilke muligheder fremtiden rummer - eller for at bruge afhandlingens ord -som accepterer, at teoridannelserne har "principiel relevans for politisk praksis" (s. 100, 1359).

Måske kan vi vende tilbage til dette, men som nævnt i indledningen vil jeg forsøge at ordne diskussionen om de nævnte forventninger omkring tre dimensioner.

Hvor omfattende end Johns fremstilling, og hvor klar end hans bekendelse til totalitetsbetragtninger er, forekommer det mig, at det er muligt på det økonomiske område at gøre behandlingen af statens interventioner mere total. John er så meget strukturalist, at han er tilbøjelig til ikke at finde frem til nogle ret enkle økonomiske helhedsbetragtninger.

Med hensyn til statslige indgreb er Indien og Pakistan økonomiske enheder blandt andet i den forstand, at de udgør grundlag for statslige udgifter og indtægter, og at de er valutaområder med betalinger til og fra omverdenen, sammenfattet i det for os alle nok så bekendte begreb betalingsbalancen. Og disse forhold er igen knyttet til produktionen i bred forstand inden for landenes territorier.

Konsekvenserne af statslige aktiviteter sammenfattes blandt andet i disse størrelser, dvs. i større eller mindre balance i statens finansielle situation, i større eller mindre balance over for udlandet.

De dominerende klassers økonomiske basis må ikke blot søges i forskellige strukturer, men også i økonomiske bevægelseslove, og i hvilke resultater disse bevægelseslove sammen med andre forhold medfører for de nævnte balancer.

Johner selv inde på betydningen af betalingsbalancekriser i Indien (1126, 1149). Men han reflekterer ikke nærmere over rækkevidden heraf i teoretisk henseende, velsagtens fordi han er så struktur-interesseret, at begreber som ekstravertering og intravertering bliver helt centrale. Dette hænger uden tvivl sammen med, at han ikke går særlig dybt med hensyn til statens samordningsaktivitet og dens bestræbelser på optimal udnyttelse af knappe produktionsfaktorer, som omtales i hans liste over forventninger.

Dette ville ellers efter min opfattelse være et rimeligt udgangspunkt for overvejelser om de dominerende klassers handlinger og in-

teresser. Et sted i fremstillingen (s. 1372) anføres det, at det kan "med forsigtighed antages, at de statslige foranstaltninger under mindre specielle og egenartede omstændigheder formentlig ville føre til konstitueringen af et kompradorbourgeois". Det kunne være interessant at gøre noget mere ud af, hvori disse specielle og egenartede omstændigheder for Indien har bestået. De har måske forbindelse med begrebet økonomisk enhed.

Jeg vil foreslå, at overvejelser om de økonomiske enheder, der gøres til genstand for analyse, og deres totale balancer ville kunne gøre analysen mere total.

Specielt hvad angår begreberne intravertering og ekstravertering synes jeg, at der er store vanskeligheder med at anvende dem som tegn på større eller mindre økonomisk uafhængighed, især når de knyttes så stærkt til import- og eksportstrukturer, som det ofte er tilfældet, også i denne afhandling. Denne anvendelse tenderer i retning af at støtte et ønske om at reducere importen, i hvert fald af produktionsmidler, mest muligt, dvs. at reducere deltagelsen i den internationale økonomi mest muligt.

Det forekommer ikke sandsynligt, at det er i det nationale bourgeois interesse at øge intraverteringen i denne forstand. Overvejelserne må snarere gå i retning af en optimal deltagelse i verdensøkonomien, ikke en minimal. Og i det optimale må indgå både opnåelse af fordele for produktion på langt sigt og ønsket om at undgå kriser, som reducerer indflydelsen på og kontrollen med de udenlandske kræfter. For Indiens vedkommende får fødevarerforsyningen derfor stor strategisk betydning - og dette harmonerer ikke for godt med anvendelsen af udtryk som lavere og højere reproduktionsstrategisk betydning, der er en alt for kendt hyldest til sværindustrien. En enøjet stræben efter at komme op på dette "høje reproduktionsniveau" kan være den bedste måde at gøre et u-land meget afhængigt.

Forskellen mellem Indien og Pakistan kunne nok have vakt til eftertanke. I de nævnte forventninger er der gjort opmærksom på forskelle i industrialiseringen i de to lande. Pakistan lagde størst vægt på forbrugsvareindustrien og Indien mere vægt på produktionsmidlerne med imponerende effekt på importkvoterne. Var det ikke i almindelighed rigtig strategi fra de dominerende klassers side? Hvis svaret er ja, må det indebære, at det ikke er muligt så bastant at

tale om højere reproduktionsstrategier, men om sammensatte reproduktionsstrategier, hvor kunsten består i at fastlægge mål og midler for hver fase. Og dette er ikke enten/eller, men en balance mellem mange komponenter.

Som økonom har jeg ofte syntes, at der tit sker en degradering af begrebet "reproduktion". I de værste former bliver det den rene gentagelse af, hvad der allerede findes. I den politiske økonomi er det et mere dynamisk og sammensat begreb. Det centrale er opstilling af betingelser for at sikre en udvidet balanceret reproduktion, dvs. der lægges vægt på ændringer, på balance eller mangel derpå.

Dermed er vi ovre i den anden dimension, det mindre statiske. Jeg har forgæves søgt efter statens rolle med hensyn til den økonomiske vækst og betydningen af denne væksts højere eller lavere niveau for den politiske udvikling. Den er der forskellige steder, hvor der tales om knappe produktionsfaktorer, og om landbruget som skranke for den kapitalistiske udvikling, og om arbejderklassens interesse i højere realløn. Men der fattes samlede overvejelser og oplysninger om væksten.

Den moderne stat i såvel industrilande som lande i Afrika, Asien og Latinamerika har satset kraftigt, men med forskellig effektivitet på at fremme væksten for derved at kunne udøve sin sammenholdningsfunktion blandt andet gennem vækstens betydning for fordelingskampen. Det har ikke blot drejet sig om at konsolidere og udvide kapitalistiske processtrukturer, men om ved en række foranstaltninger at fremme kapitalakkumulation og produktion af brugsværdier.

Jeg har tit tænkt på, om disse vanskeligheder med at kombinere struktur og vækst kan henføres til sider af den marxistiske økonomi såsom en nedvurdering af brugsværdier og en forkærlighed for at arbejde med relative størrelser som merværdirater og profitrater.

Væksten har været et fundamentalt problem for planlægningen i Indien og Pakistan. Det svære er ikke at formulere de forskellige dominerende klassers interesser med hensyn til opretholdelse af strukturer (med mindre modifikationer) eller med hensyn til produktionstilvæksten i generelle vendinger. Det vanskelige ligger i at omsætte sådanne generelle interesser til formulering af praktisk udviklingspolitik, hvor effekterne af forskellige statslige foranstaltninger ikke kan forudsiges med bestemthed, og hvor en række

forhold ligger uden for statens kontrol og indflydelse.

Begrebet "objektive interesser" er ikke til megen hjælp i denne henseende. Det er i hvert fald svært at anvende til en vurdering af kvaliteten af de dominerende klassers politik under skiftende omstændigheder. Men måske er det ikke et tilbørligt spørgsmål at stille, om de indiske og pakistanske statsapparater ud fra de grundlæggende interessestrukturer har ført en mere eller mindre indsigtfuld politik på det økonomiske område? Har der været så lidt politisk hegemoni i de to lande i den betragtede periode, at den førte politik har bestået af uklare, tilfældige kompromisser?

Inden jeg forlader problemet om det statiske, vil jeg gerne rejse spørgsmålet, om det er en dækkende beskrivelse af centerbourgeoisierne at fastslå deres interesse i at opretholde u-landenes ekstravertering. Hvis der dermed menes, at de vil sætte sig imod, at u-landene melder sig totalt ud af den kapitalistiske verdensøkonomi, er det vel svært at modsige, men der menes vel noget mere dermed.

Det er ikke muligt at operere med begreberne ekstravertering og intravertering som eksisterende i isolation for hinanden. Jeg skal ikke udelukke, at dele af centerbourgeoisierne gør det. Men der er andre dele, blandt andet repræsenteret ved Verdensbanken og Brandtkommissionen, som understreger betydningen af u-landenes indre stabile udvikling for deres deltagelse i verdensøkonomien. Pakistan har i den forbindelse haft stor betydning for en ændring i disse udviklingsopfattelser, idet choket over den tilstræbte meget ulige udviklings fiasko øgede forståelsen for en mere balanceret og mindre ulige udvikling i u-landene.

Den eksportorienterede udviklingsstrategi, som ikke har kendetegnet Indien, i hvert fald ikke sammenlignet med andre u-lande, er også løbet ind i vanskeligheder. Dette skyldes de økonomiske vanskeligheder i industrilandene.

Peger dette ikke på, at det er vanskeligt at formulere centerbourgeoisiernes interesser på en entydig homogen måde, i hvert fald deres omsættelse af interesser til til strategi? Og lige så vigtigt, at disse interesser ikke kan formuleres abstrakt i forhold til processtrukturer uden hensyntagen til de kapitalistiske bevægelseslove og de forskellige faser, de frembringer?

Jeg må desværre lade ligge, at både Indien og Pakistan spiller

en væsentlig rolle i centerbourgeoisernes verdenspolitiske overvejelser. Det er vel ikke for dristigt at sige, at disse forhold har haft betydning for deres politik over for de to stater, men hvor hører disse emner hjemme i den teoretiske konstruktion i afhandlingen?

Dermed er vi nået frem til det dialektiske. Modsætninger af mange slags spiller en stor rolle i afhandlingen. De er indbygget i interessebegrebet. Men samtidig opereres der også med fællesinteresser. Og det er min generelle fornemmelse, at den nyere indiske og pakistanske historie er blevet noget afdramatiseret, måske bortset fra behandlingen af de allersidste år i den behandlede periode. Dette indtryk skyldes måske forekomsten af så mange forventninger, som indfries, den ene efter den anden.

Der kan også være problemer med sondringen mellem strukturanalyse og konjunkturanalyse. Accepten af denne sondring vil føre til en tilbøjelighed til at lægge det pulserende liv og den konkrete klassekamp over i konjunkturanalysen. Abstrakt klassekamp er vanskelig at forestille sig, hvorfor konjunkturanalysen kommer til at rumme alt det spændende, overraskende, konfliktfyldte.

Jeg skal ikke komme nærmere ind på behandlingen af modsætningerne med hensyn til landbrugspolitikken (overskudsekstraktionen) eller importpolitikken, men derimod stille nogle spørgsmål om brudfladerne i byerne og på landet, dvs. arbejderklassens og småbønder og de jordløses aktiviteter. Det er farligt at forfalde til revolutionær romantik, men det modsatte - hvad det så end skal kaldes - er vel også uheldigt. Det er så vidt jeg ved en del af den historiske materialismes behandling af kapitalismens udvikling, at den skaber stærke og klare klasse modsætninger.

John har fremlagt materiale om omfanget af arbejdskonflikter, mindre om konflikterne - de åbne, de voldsomme - på landet. Men der er ikke formuleret forventninger om dette. Skal det udlægges på den måde, at bourgeoisie og malik-klasserne har tingene lige så meget under kontrol nu som for 30 år siden?

Det vil måske være en overvejelse værd, om det indiske bybourgeois er så bundet af sin kapacitet til at akkomodere arbejderne i byerne, at denne modsætning har konsekvenser for landbrugspolitikken og dermed forholdet til malik-klasserne. Der er derfor - som John gør opmærksom på - et behov for en forøgelse af landbrugspro-

duktionen med mange forskellige midler, især ved hvad John kalder en kapitalisering af landbruget. Ifølge afhandlingen (s. 1336) vil en sådan kapitalisering "underminere det økonomisk-strukturelle grundlag for malik-klassens distinkte eksistens". Men for denne klasses enkelte medlemmer implicerede den tiltagende udbredelse af den kapitalistiske produktionsmåde i landbruget ikke samme trussel, idet malik'erne, som enkeltindivider betragtet fik de bedst tænkelige muligheder" for - med min forkortning - at blive deltagere i kapitalistisk produktion.

Dette er et meget centralt problem. En sådan transformation kan ikke forventes at forløbe glat - i hvert fald ikke i de regioner, hvor den er koncentreret. Og den rejser spørgsmålet om klasse modsætningerne på landet.

Bybourgeoisiet har åbenbart i slutningen af den behandlede periode beflittet sig på at slå ind på denne vej - støttet af dele af centerbourgeoisierne - for at formindske afhængigheden af fødevarerimport med samtidig opretholdelse af fødevarerforsyningerne i landet. Denne løsning afhænger dels af vækstresultaterne af kapitaliseringen og de dermed forbundne tekniske forbedringer i landbruget, dels af hvor nemt den nævnte transformation forløber, herunder hvor udbredt den er.

Overvejelser af denne art spiller efter min opfattelse en lige så stor, om ikke større rolle for centerbourgeoisierne som deres interesse i at øge Indiens ekstravertering - forudsat at det er muligt at give en enkel definition af dette begreb. Men det er naturligvis et stort spørgsmål om udviklingen i landbruget kan styres med så stor sikkerhed, at der ikke i hvert fald regionalt opstår stærke, konkret udtrykte klasse modsætninger.

Det er en rimelig antagelse, at dele af centerbourgeoisierne i hvert fald af deres internationale og nationale bureaukratier, som beskæftiger sig med disse emner, forsøger at anlægge sådanne politiske og økonomiske helhedsbetragtninger over udviklingen i lande som Indien og Pakistan. En fælles interesseformulering af denne art for ikke at tale om dens realisering er meget vanskelig og modsætningsfyldt, præget af uenighed mellem fraktioner af centerbourgeoisierne og af deres materielle kapacitet til at støtte gennemførelsen af en udviklingspolitik, som kombinerer vækst og transformation med en tilstrækkelig grad af stabilitet.

Bestræbelserne i denne retning vil også omfatte forsøg på fra centerbourgeoisiernes side at forklare de nationale bourgeoisier, hvordan de bedst forvalter deres egne interesser. Dette er et meget ambitiøst forehavende, som påvirkes af, hvor sikkert og sammenhængende disse centerbourgeoisier kan formulere og realisere totalstrategier for deres egne samfund. Usikkerhed i denne henseende - som vi oplever i disse år - må forventes at påvirke relationerne over for u-landene og at styrke centerbourgeoisiernes partielle og kortsigtede interesser over for de totale og langsigtede.

Når jeg til sidst skal rejse spørgsmålet om mulighederne for at generalisere for Indiens og Pakistans tilfælde til staten i perifere samfund, vil jeg knytte an til det just nævnte om centerbourgeoisierne. Det forekommer mig, at John som udgangspunkt for behandlingen af den perifere stat tager en noget bastant bestemmelse af centerstaten. Et sted hedder det - i forbindelse med en sammenligning med feudalismen - at "den økonomiske udbytning under kapitalismen foregår uden direkte politiske indgreb. Derved tildeles politikken - staten - en relativ autonomi, som ikke fandtes under feudalismen" (21).

Jeg er lige ved at tro, at det ikke alene for dette århundrede, men også for det foregående, er et bedre udgangspunkt for den teori-generende virksomhed, at staten i alle faser og i alle lande har spillet en vigtig, om end varierende og forskellig rolle for den kapitalistiske udvikling. Hvis vi ser bort fra nedslagtningen af Pariserkommunen og den massive undertrykkelse af arbejderklassen i Nazityskland, og blot betragter tiden efter 2. verdenskrig, får vi billedet af en meget aktiv og voksende stat, som ikke blot intervenserer i - et meget ledende udtryk - den kapitalistiske produktionsmåde, men måske også konstituerer sin egen produktionsmåde. Den grundlæggende drivkraft i centerlandene er stadig den private tilegnelse af profit, men samfundet er mere komplekst end som så. Staten må ses i sammenhæng med kapitalens valoriseringsbetingelser - som John i øvrigt gør meget lidt ud af. Den skaber ikke blot den nødvendige infrastruktur herfor. Den regulerer ikke blot kriser eller forsøger på det, hvilket visse statsteoretikere påvirket af statiske keynesianere gør meget ud af. Den fører vækstpolitik og omfordelingspolitik. Og den bliver på baggrund af en øget kapitalistisk integration, som igen har været fremmet af statslig politik,

mere og mere involveret i international politik.

Den foretager ikke blot økonomiske indgreb, eller skal vi sige handlinger, men også politiske, der sammen med en række organisationers virksomhed indvirker på den økonomiske fordeling, på udbytningen.

Det er derfor nødvendigt at rejse spørgsmålet, hvilke faktorer eller konstellationer af faktorer, som påvirker statens aktiviteter, og som staten igen påvirker. Og dette kan ske fælles for staterne i nord og syd. Dette vil - synes jeg - være mere frugtbart end at søge efter generelle forskelle betinget af få strukturelle forhold.

Det er klart, at mange af de faktorer, som jeg i et foreløbigt forsøg vil nævne, er sammenfaldende med afhandlingen.

For det første vil jeg nævne udviklingsvilkårene for de produktionsmåder, som findes i den pågældende samfundsformation. For den kapitalistiske produktionsmåde sammenfattes det i kapitalens valorisering, dvs. profitvilkårene. En tilsvarende sammenfattende formulering findes ikke for den ikke-kapitalistiske landbrugsproduktion, hvilket John også er inde på i de tidligere nævnte bemærkninger om malik-klassens interesser. Det var måske værd at prøve at formulere dette engang - vel at mærke med accept af, at der også kan være dynamik i denne produktionsmåde, at den har sine egne bevægelseslove.

For det andet produktionstilvæksten, som kan variere kraftigt ikke alene konjunkturtelt, men også i længere bølger. Denne tilvækst vil have stor indflydelse på statens ressourcer, og en materialistisk statsopfattelse bør lægge stor vægt på dette ressourcegrundlag, især i situationer, hvor staten er kraftigt engageret i kapitalakkumulationen.

For det tredje de sociale forhold, eller lidt forkortet, klassekræfternes påvirkning af statens aktiviteter.

For det fjerde statsapparatets styrke, indbefattet dets indsigt i styringen af de 3 første faktorer. Denne indsigt, baseret på en historisk læreproces og den tekniske udvikling af styringens produktivkræfter kan variere meget over tid og fra land til land.

For det femte de ydre forholds påvirkning, som de virker gennem de 4 første faktorer. Dette er jo en meget omfattende kategori, som må opdeles.

Min tanke er, at en specificering af disse faktorer kan tjene

som et bedre grundlag for en sammenligning mellem forskellige stater. Og jeg vil på forhånd forvente en stor overlapning mellem center- og periferistater. For eksempel ville en karakteristik af den danske stat i dens nuværende historiske fase sammenlignet med den indiske byde på mange fælles træk, og på nogle punkter vil Danmark (og vel også andre centerstater) være mere af en periferistat end Indien, hvis jeg skal referere til Johns bestemmelser.

Det er ikke muligt at gå dybere ind i dette. Det hænger på en måde sammen med Johns omtale af Indien og Pakistan som eksemplariske for periferistater. Det hedder allerede på side 1, at disse sydasiatiske stater opfattes "som eksemplariske studieobjekter med teorikritisk og teorigenerende funktion". Dette gentages flere steder, men det forekommer mig, at opfattelsen ikke begrundes noget steds i afhandlingen. Det kan være, at jeg tager fejl?

Når man er vant til at studere andre u-lande, i Afrika og Latinamerika, spørger man sig, om der kan siges noget systematisk om forskelle og ligheder mellem Indien og Pakistan på den ene side og andre u-lande på den anden side. Dette afhænger selvfølgelig af, hvilket abstraktionsniveau man bevæger sig på, men det er vel rimeligt at satse på et niveau, som tillader en bestemmelse af forskelle i udviklingen siden 2. verdenskrig.

I denne forbindelse kan jeg kun nævne, at det har forbavset mig, at der ikke er fremlagt overvejelser om konsekvensen af, at Indien er en meget stor økonomisk og politisk enhed, næsten dobbelt så mange mennesker som på det afrikanske kontinent og på et areal, som kun er 1/10 af Afrikas. Dette er en banal iagttagelse, men dette forhold har meget vidtrækkende konsekvenser for sammenligninger mellem Indien og andre u-lande med samme lave gennemsnitsindkomst, ikke mindst når det kombineres med forekomsten i Indien af tværgående transportveje med væsentligt mindre afstande, og industrielt udviklede regioner samt centraliserede politiske strukturer. Men måske vil John pege på andre "specielle og egenartede omstændigheder" for at bruge hans udtryk fra diskussionen om konstitueringen af et kompradorbourgeois?

Vi er nu vej vejs ende. Meget af, hvad jeg har sagt kan nok udlægges som vel kritisk, betinget af erhvervssygdom og situationens struktur. Fra vort samarbejde om at fremme dansk udviklingsforskning, - et studium af forholdet mellem stat og transnationale selskaber

i nogle udvalgte u-lande, havde jeg den forventning, at du ikke vil opfatte mine bemærkninger på den måde. Denne ægte forventning er blevet bekræftet. Det er en yderligere grund til at ønske dig til lykke med fuldførelsen af et godt arbejde og at slutte sig til dit håb, at du vil kunne arbejde videre med disse vigtige emner.

Curt Sørensen:

Marxismen som "approach"?¹

Vi har foran os en afhandling, der har et angivet dobbeltsigte: 1) en beskrivelse, fortolkning og forklaring af dels den koloniale stats udvikling i Indien og Pakistan, dels den post-koloniale stats udvikling samt "former og interventionsmåder", og 2) et "teorigenererende" sigte.² Afhandlingen betegnes videre som et brud med den fagdisciplinære opdeling af samfundsvidenskaberne,³ og endelig placerer afhandlingen sig inden for de historisk-materialistiske tilgange til studiet af den tredje verden,⁴ idet den angiver en særlig tilknytning til Althusser-skolen.⁵ Jeg vil gerne i det følgende knytte et par bemærkninger til afhandlingens overordnede teoretiske problematik. Det vil - inden for den givne tidsramme - nødvendigvis blive meget selektivt og med en særlig fokusering på de mest fundamentale begrebskonstruktioner og ræsonnementer. Indledningsvis vil jeg dog først formulere en generel og foreløbig vurdering af afhandlingen som helhed.

Først og fremmest vil jeg fremhæve den overordentlige konsekvens og insistens, hvormed John Martinussen gennemfører sit hovedforehavende, nemlig at følge udviklingen af den kapitalistiske produktionsmåde i Sydøstasien over et langt tidsrum. Han beskriver og

1) Det følgende er et optryk af min opposition til John Martinussens disputats under forsvaret på Aarhus Universitet den 20.6.1980. Jeg har dog her medtaget nogle passager, som jeg ikke nåede at få med i den mundtlige opposition. Desuden har jeg forsynet den her trykte version med noter.

2) Se for eksempel John Martinussen, Staten i perifere og post-koloniale samfund: Indien og Pakistan (i det følgende blot kaldt "Afhandlingen"), Bd. I, p. 1 og p. 119.

3) Ibid., p. 9.

4) Ibid., p. 9

5) Ibid., p. 12, note 1.

analyserer her udviklingen på alle "niveauer" i de samfundsformationer, som er hans objekt, de indbyrdes relationer mellem niveauerne, samspillet mellem strukturer og adfærd osv. Det lykkes virkelig for ham at anlægge og gennemføre et totalitetsperspektiv og herunder også at bevæge sig fra de mest abstrakte "teoriansatser" ned i de historisk-konkrete analyser og tilbage igen. Heri ligger så afgjort afhandlingens hovedstyrke. Det skal tilføjes, at John Martinussen unægtelig er suveræn i sit eget hus: Når man først er kommet ind i bygningen kan det være vanskeligt "indefra" at anfægte de anlagte konstruktioner og ræsonnementer - men måske kan man dog alligevel pege på én og anden svaghed i piloteringen!

En anden styrke ved afhandlingen er dens overordentligt brede litteratursøgning og åbenhed. John Martinussen forsøger hele tiden at forholde sig til og eventuelt inkorporere litteratur, teoriansatser og betragtningsmåder fra også de ikke-marxistiske traditioner. Dette må afgjort vurderes som et fortrin ved afhandlingen - også set ud fra en marxistisk synsvinkel. Man kunne faktisk ønske sig, at mange ikke-marxistisk orienterede forskere ville være lige så åbne og fordomsfri i relation til den marxistiske tradition, som John Martinussen er det i relation til den borgerlige tradition. Hos John Martinussen møder man altså netop en åbenhed og fordomsfrihed, som man ofte savner. I den forbindelse skal også særligt fremhæves hans stadige vilje til at problematisere og diskutere sig frem i afhandlingen.⁶

Så vidt det generelt positive. Man kan imidlertid også pege på nogle generelt negative eller i hvert fald problematiske træk ved afhandlingen: For det første har afhandlingen et alt for stort objekt og et for højt ambitionsniveau. Afhandlingen spænder i virkeligheden over 3 hver for sig uhyre omfattende emneområder: den koloniale stat, selvstændiggørelsesprocessen og den post-koloniale stat. Hver af disse områder ville have været rigeligt stort for en disputats. John Martinussen søger på samme tid at spænde over dem alle tre! Dertil kommer hans totalitetsanspruch og hans forsøg på at kombinere en historisk og en komparativ analyse. Resultatet af denne omfattende emneafgrænsning og det nok noget for højt lagte ambitionsniveau er på den ene side et mammutværk på over 1500 sider, på den anden side det paradoksale forhold, at man til trods for

6) Se for eksempel Afhandlingen, p. 62 eller p. 78, samt hele slutafsnittet.

dette uhyre omfang må konstatere - og dette er så min anden hovedanke - at væsentlige teoretiske problemstillinger er for ubearbejdede og for lidt eksplicit gennemdrøftede (det er især dette forhold, jeg vil uddybe om et øjeblik). Den foreliggende afhandling er i så henseende lidt af en skuffelse sammenlignet med den specialeafhandling,⁷ som udgør en slags forarbejde til afhandlingen her, og som jo i virkeligheden allerede var en disputats! Endelig er min tredje generelle indvending den, at man omvendt nogle steder i afhandlingen savner en mere detaljeret historisk-konkret fremstilling af begivenhedsforløb. Specielt savner jeg en mere udførlig fremstilling af den indiske arbejderbevægelses udvikling.

Jeg vil nu i det følgende komme lidt nærmere ind på nogle af de basale teoretiske problemstillinger, som efter min opfattelse er for lidt eller utilstrækkeligt gennemdrøftede. Der er for det første spørgsmålet om forholdet mellem marxistisk og borgerlig teori. En styrke ved afhandlingen var jo som nævnt dens åbenhed: John Martinussen gør til stadighed forsøg på at forholde sig til og eventuelt inddrage i sin egen teoribygning teoriansatser fra traditioner, som ligger uden for den Althusser-skole-tradition, som er hans forankringspunkt. Dette i sig selv prisværdige forsøg, som er en styrke ved afhandlingen, åbner imidlertid samtidig op for en række problemer (det vil jo netop ofte være tilfældet i en afhandling). Jeg synes ikke, at John Martinussen ofrer disse problemer tilstrækkelig opmærksomhed. Afhandlingen rummer ikke nogen eksplicit drøftelse af det problematiske i den sammenkobling af Althusser-skolens tradition, andre marxistiske traditioner og diverse ikke-marxistiske teoriansatser, som John Martinussen foretager. Det rejste spørgsmål om forholdet mellem den historiske materialisme, som han antager som sit teoretiske grundlag, på den ene side og de borgerlige teori-elementer på den anden side akcentueres efter min opfattelse yderligere af de af ham selv erkendte og anførte vanskeligheder ved at anvende en historisk-materialistisk grundteori i dens oprindelige form på et område som Sydasien.⁸ Er det med andre ord overhovedet en historisk materialisme, som John Martinussen anvender? Er det ikke bare en "approach" på linje med andre fra

7) John Martinussen, Bidrag til analyse af den pakistanske stat, Århus 1977.

8) Se p. 107 i Afhandlingen.

politologien kendte "approaches"? Besvarelsen af dette grundspørgsmål kunne nok have fortjent en mere eksplicit diskussion!

Det rejste spørgsmål fører os videre til spørgsmålet om den historiske materialismes status og gyldighedsområde. John Martinussen åbner med nogle af sine bemærkninger⁹ selv op for en problemstilling, der har været omfattende og voldsomt diskuteret også i den marxistiske tradition. Hvor for eksempel Althusser-skolen har fastholdt muligheden og nødvendigheden af en generel historisk materialisme, har man i dele af den kapitallogiske tradition formuleret et modstående standpunkt, idet man her højst har villet akceptere en historisk materialisme som en slags forskitse til kritikken af den politiske økonomi og ganske underordnet denne.¹⁰ Man kan naturligvis ikke forvente, at John Martinussen skulle referere og kommentere hele denne diskussion, men det har dog skuffet mig noget, at han slet ikke leverer noget eksplicit bidrag til denne vigtige diskussion. Implicit leverer han naturligvis et vægtigt bidrag ved selve det stort anlagte og gennemførte forsøg på at applicere den historiske materialisme på samfundsformationerne i Sydasien. I forlængelse af den her anførte sammenhæng skal jeg i øvrigt også efterlyse en mere teoretisk behandling af udgangssituationen: Man savner et forsøg på en mere sammenfattende teoretisk karakteristik af den samfundsformation, som kapitalismen oprindeligt penererede i, herunder også en diskussion af begrebet og teorierne om den "asiatiske produktionsmåde".¹¹ Man bemærker sig, at Karl Wittfogels berømte værk herom end ikke er nævnt i den ellers så omfattende litteraturliste.¹²

Et andet omfattende problemkompleks er teori-empiri-problematikken. Vi kan her tage udgangspunkt i Louis Althusseres $G_I-G_{II}-G_{III}$ -

9) Se for eksempel p. 82 og p. 107 i Afhandlingen.

10) En af de mest kendte danske repræsentanter for denne opfattelse er Hans-Jørgen Schanz, Til rekonstruktion af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status, Århus 1973. Af udenlandske repræsentanter for denne i øvrigt ret så heterogene strømning kan nævnes: Roman Rosdolsky, Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital', I-II, Frankfurt a.M. 1968; Helmut Reichelt, Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, Frankfurt a.M. 1972; Joachim Bischoff, Gesellschaftliche Arbeit als Systembegriff. Über wissenschaftliche Dialektik, Berlin 1973.

11) Se for en god og kortfattet oversigt over diskussionen herom Ernest Mandel, The Formation of the Economic Thought of Karl Marx, London 1971, pp. 116-139.

12) Karl Wittfogel, Oriental Despotism, Yale Univ. Press, 1957.

model, som John Martinussen refererer og tilslutter sig pp. 98ff. Mit spørgsmål i relation til denne vil være: Hvorledes undgår man her den rene subjektivisme og idealisme? Det forekommer mig, at Althusser's model for det teoretiske arbejde i alt for høj grad minder om Thomas Kuhns kendte paradigme.¹³ Jeg er også noget utryg ved den sondring, som John Martinussen overtager fra Althusser mellem formelt abstrakte og reelt konkrete begreber, selv om jeg skal indrømme, at den 3-delning, som introduceres,¹⁴ repræsenterer et fremskridt i forhold til såvel Althusser selv som til nogle af John Martinussens egne tidligere forsøg.¹⁵ Det afgørende i sammenhængen her er dog, at John Martinussen undviger en drøftelse af noget, som allerede er en uklarhed hos Althusser, nemlig spørgsmålet om forholdet mellem G_I og virkeligheden. I videre forstand drejer det sig altså om at markere sig i forhold til den marxistiske traditions omfattende diskussioner omkring "afspejlings"-problematikken. Jeg skal dog ikke gøre mere ved sagen her, idet vi let kommer ind i en ret så omfattende filosofisk diskussion. I stedet vil jeg gå videre til en anden vigtig problematik.

Side 107 i afhandlingen hedder det:

I overensstemmelse med dette sigte [det teorigenererende sigte, CS] implicerer applikationen en særlig undersøgelse af, hvilke af de formelt-abstrakte teori-elementer, der har vist sig anvendelige og hensigtsmæssige, samt en undersøgelse af, hvilke af de reelt-almene teorielementer der har modstået falsifikationstest.

Denne formulering må videre sammenholdes med den i fodnoten samme side anførte eksplicitte tilslutning til falsifikationsprincippet:

Som tidligere anført er teori-accept-kriteriet overalt knyttet til falsifikation: En given hypotese accepteres således, hvis den modstår forsøg på falsifikation i konkret analyse.

Jeg er helt enig med John Martinussen i den opfattelse, at den marxistiske teori rummer såvel teorielementer, som kan og skal falsificeres som teorielementer, der er så abstrakte, at de ikke kan falsificeres direkte, men hvor man i stedet må stille spørgs-

13) Thomas S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolution, Univ. of Chicago Press, 1970.

14) Se Afhandlingen, p. 27, note 2.

15) Se foruden John Martinussen, Bidrag til analyse af den pakistanske stat, op.cit., også John Martinussen, "En drøftelse af nogle nyere ansatser til statsteori", i Festskrift til Erik Rasmussen, Århus 1977.

målet om hensigtsmæssighed, anvendelighed. Dette er i øvrigt ikke noget enestående for den marxistiske teori. Også de borgerlige teorier rummer som bekendt elementer af begge slags: dels en række mere konkrete generalisationer, som principielt er falsificerbare, dels en række mere overordnede teorier, modeller og grundantagelser, som netop ikke kan falsificeres direkte, men hvor man må stille spørgsmålet om hensigtsmæssighed. Talcott Parsons model af det sociale system, for eksempel, kan ikke falsificeres direkte, det samme gælder David Eastons model af det politiske system.¹⁶ Når jeg overhovedet gør så meget ud af dette spørgsmål, så er det fordi så mange af marxismens kritikere har den fejlopfattelse, at det skulle være noget helt enestående for den marxistiske teori at operere med grundantagelser og overordnede teorier, som ikke kan falsificeres direkte. Dette er altså ikke tilfældet. Der er tværtimod her tale om et grundvilkår i al samfundsvidenskabelig forskning og teoridannelse - den være sig marxistisk eller borgerlig.

Omvendt overses det ofte, at man i den marxistiske tradition lige så vel som i den borgerlige tradition opererer med en lang række mere konkrete generalisationer, som netop kan og skal falsificeres.¹⁷ Dette er John Martinussens afhandling jo ét langt bevis for. Der er her ikke tale om noget nyt og enestående, en afvigelse fra traditionen så at sige. Blandt klassikerne kan eksempelvis nævnes Marx' konkrete studier af den sociale og politiske udvikling i Frankrig i 1850erne,¹⁸ Lenins bog om kapitalismens udvikling i Rusland,¹⁹ Trotskijs værk om den russiske revolution²⁰ og Rosa Luxemburgs studier af bureaukratiseringsprocessen i det tyske parti og fagbevægelsen.²¹ Der er såmænd i den marxistiske teoriudvik-

16) Talcott Parsons, The Social System, N.Y. 1951, og Toward a General Theory of Social Action, Harvard Univ. Press 1951; David Easton, The Political System, N.Y. 1953, A Framework for Political Analysis, Prentice-Hall 1965, og A System's Analysis of Political Life, Wiley & Sons, 1965. Se i øvrigt for en ikke-marxistisk behandling af den her angivne problematik Arthur Stinchcombe, Constructing Social Theories, N.Y. 1968.

17) Noten strøget.

18) Se for eksempel Karl Marx, "Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850", Marx/Engels: Werke, 7, pp. 9-107, og "Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonapartes", MEW, 3, pp. 111-207.

19) W.I. Lenin, "Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland", Werke, 3.

20) Leon Trotskij, The History of the Russian Revolution, vols. I-III, London 1967 (1932-33).

21) Rosa Luxemburg, "Massenstreik, Partei und Gewerkschaften", 1906, Gesammelte Werke, Bd. 2, pp. 91-170.

ling en ganske solid tradition for også at foretage konkret empirisk forskning. Problemet opstår på en anden led, idet man kan sige, at det forhold, at der såvel i den marxistiske som i den borgerlige tradition opereres med begge typer teori-elementer, yderligere akcentuerer spørgsmålet om forskellen mellem marxismen og de borgerlige teorier - og her savner jeg stadig i den foreliggende afhandling et mere eksplicit bidrag til en afklaring.

Jeg skal ikke selv her komme med nogen løsning på problemet,²² men blot påpege én forskel, som er slående allerede ved første øjekast: I den borgerlige tradition har der i det sidste halve hundrede år været en udbredt tendens til enten at flugte ud i det, C. Wright Mills i sin kendte kritik²³ kaldte "Grand Theory", eller til at fordybe sig i det, han kaldte "Abstracted Empiricism". I den marxistiske tradition derimod har det været en gennemgående og stædigt fastholdt intention, at man ville forbinde de mest abstrakte teori-elementer med konkrete historiske og empiriske undersøgelser, at man altså hele tiden ville bevæge sig fra det mest abstrakte ned i det empiriske-konkrete og tilbage igen. Jeg skal imidlertid understrege ordet "intention", idet der har været og er mange problemer forbundet med denne vandring op og ned ad abstraktionsstigen - problemer, som da også har været erkendte og diskuteret i den marxistiske tradition.²⁴ Det spørgsmål, der så rejser sig i sammenhængen her, er naturligvis: Hvilket bidrag leverer John Martinussen til denne vigtige problematik og diskussion? Det fører os igen videre til det, han kalder "appliceringsproblematikken".

"Appliceringsproblematikken" defineres af John Martinussen som "problematikken i forbindelse med anvendelse af bestemte generaliteter II på givne generaliteter I".²⁵ Det er ikke mindst i relation til denne appliceringsproblematik, at den foreliggende afhandling påkalder sig stor interesse, og man kan sige, at John Martinussen

22) Det har blandt andet været ét af hovedtemaerne i min Marxismen og den Sociale Orden, I-II, Grenå 1976, som jeg skal tillade mig at henvise til.

23) C. Wright Mills, The Sociological Imagination, N.Y. 1959.

24) Jeg skal igen for en nærmere redegørelse og diskussion henvise til det i note 22 anførte værk.

25) Afhandlingen, p. 101.

her leverer et vægtigt bidrag til et løsningsforsøg. Han er også selv klar over de begrænsninger og vanskeligheder, som stadig gør sig gældende.²⁶ Men ikke mindst på baggrund af hans egen beklagelse over mangelen på eksplicitte retningslinjer²⁷ kunne man nok have ønsket sig, at han havde været noget mere dristig med hensyn til selv at forsøge at opstille sådanne retningslinjer, selv om han kommer et stykke ad vejen. I forbindelse med sin drøftelse af disse forhold formulerer John Martinussen i øvrigt en vigtig kritik af Marx:

... selv om man i de Marx'ske analyser af Frankrig genfinder adskillige elementer fra den abstrakte teori, fremgår det ikke, efter hvilke retningslinier disse er appliceret i den konkrete analyse.²⁸

Vi ved alle, hvorfor Marx aldrig fik fuldført sit stort anlagte teoretiske arbejde - det var der mange gode sociale og økonomiske grunde til! Ikke desto mindre er kritikken naturligvis - set ud fra en teoretisk synsvinkel - både berettiget og nødvendig. Jeg er altså helt enig med John Martinussen i den fremførte kritik. Jeg finder også, at han her viderefører en vigtig linje i den marxistiske tradition, nemlig den, at man naturligvis også i givet fald kan og må kritisere Marx himself. Et klassisk eksempel på en sådan kritik er jo Rosa Luxemburgs kritik af Marx' reproduktionsskemaer.²⁹

Applikationen af de historisk-materialistiske teoriansatser indebærer også et forklaringsforsøg.³⁰ John Martinussen sondrer her først mellem 2 hovedtyper af "forklaringer": de strukturelle og de konjunkturrelle.³¹ Forklaringen angives i begge tilfælde at bestå i, at der etableres en sammenhæng imellem på den ene side det fænomen, der søges forklaret, og på den anden side en lovmæssighed eller et andet fænomen eller sæt af fænomener.³² I den struk-

26) Ibid., p. 103 og pp. 143lff.

27) Ibid.

28) Ibid., pp. 102-103.

29) Rosa Luxemburg, Die Akkumulation des Kapitals, Frankfurt a.M. 1966 (1913).

30) Se Afhandlingen, pp. 104ff.

31) Ibid., p. 104.

32) Ibid.

turelle forklaring "sættes det fænomen, der ønskes forklaret, i sammenhæng med givne proces-strukturer samt heri funderede sociale kræfter og magtforhold".³³ I den konjunkturrelle forklaring derimod etableres der en sammenhæng på et langt lavere abstraktionsniveau, og de forklarede fænomener er "konkret-specifikke hændelsesforløb".³⁴ John Martinussen anfører videre, at begivenheder på konjunkturplanet også kan søges relateret til givne processtrukturer og omvendt, således at vi altså i alt får 4 typer af forklaringssammenhænge - jfr. figuren side 106. I forlængelse heraf gives videre en redegørelse for forskellen mellem konjunkturanalyse og strukturanalyse.³⁵ John Martinussen kommer her efter min opfattelse et godt stykke vej i retning af en teoretisk afklaring, og jeg synes han skal have ros for sin indsats her. Fremstillingen havde dog været mere solidt funderet, hvis han havde forsøgt en nærmere klarlæggelse og diskussion af de teoretiske centralbegreber, som han benytter sig af. Det drejer sig om begreber som "struktur", "sociale forhold", "sociale handlinger" o.a. Jeg er bange for, at der her kan opstå mange misforståelser, fordi han ikke i tilstrækkelig grad har gjort rede for sine fundamentalbegreber.

Også omkring lov-begrebet er der en vis uklarhed. John Martinussen giver følgende generelle bestemmelse af sit lov-begreb:

Almene lovmæssigheder er i det foregående underforstået som værende indbefattet under strukturel determination, idet det kun på dette analyseniveau er muligt at opstille sådanne lovmæssigheder. Det er netop en central pointe i historisk-materialistisk samfundsvidenskab, at lovmæssighederne ikke gælder for konjunkturrelle hændelsesforløb og fænomener, herunder individuel handlen, men kun for strukturelle forhold.³⁶

I sin omtale af konjunkturrelle forklaringer taler han imidlertid om, at der her etableres en "sammenhæng".³⁷ Hvad er det for en "sammenhæng", der her er tale om? Er der her ikke også tale om en

33) Ibid.

34) Ibid., p. 105.

35) Ibid., pp. 108ff.

36) Ibid., p. 106, note 1.

37) Ibid., p. 105.

"lovmæssighed", om end af en anden type end den i den generelle bestemmelse omtalte? Vil det med andre ord ikke være mere rimeligt at sige, at den historiske materialisme opererer med flere forskellige typer lov-begreber? Af disse - og her er jeg enig med John Martinussen - er det i den generelle bestemmelse angivne lov-begreb ganske rigtigt særegent for den historisk-materialistiske tradition. Man kan også formulere det på den måde, at den historiske materialisme er bredere og dybere end de borgerlige traditioner, idet den rummer dele af disses teorier og metodologiske principper og i øvrigt også en række af disses begreber. I øvrigt vil jeg nok mene, at hele dette spørgsmål om "lovmæssigheder" nok havde fortjent en grundigere behandling end en fodnote - så meget mere som man jo netop i relation til dette spørgsmål finder en betydelig intern uenighed i den marxistiske tradition, idet dele af denne vil afvise, at man i menneskelige samfund skulle kunne tale om "love" andet end netop som udtryk for en reifikation, medens omvendt andre dele af traditionen netop opererer med en forestilling om eksistensen af "lovmæssigheder" også i menneskelige samfund.

Jeg mener, at det er rimeligt og vigtigt til stadighed at efterlyse en mere eksplicit teoretisk diskussion. Dette af flere grunde. For det første kan man tale om tilstedeværelsen af en slags begrundelsespres: Det er jo ingen hemmelighed, at man som marxist i langt højere grad end ens ikke-marxistiske kolleger er udsat for et konstant begrundelsespres. Vi skal så at sige i alle sammenhænge og hver gang argumentere og begrunde os tilbage til Adam og Eva! Vi kan selvfølgelig mene, at dette er urimeligt og uretfærdigt (hvad det jo også er!), men vi kan også tage udfordringen op og erkende, at netop dette begrundelsespres tvinger os ud i en større grad af refleksion over egne teoretiske forudsætninger - og det er vel kun et gode set ud fra en teoretisk synsvinkel? Jeg mener altså, at vi skal fastholde den så møjsommeligt tilkæmpede standard, ikke sænke den. For det andet vil jeg anføre det forhold, at den marxistiske teori faktisk i dag står med en række vanskelige og stadig uløste grundproblemer - det må her være en fornem opgave og forpligtelse for enhver marxistisk teoretiker at levere også eksplicitte bidrag til den stadige problemudvikling og -behandling. Endelig, som noget særligt for afhandlingen her, skal jeg henvise til det eksplicit formulerede teorigenererende sigte. Men lad os fortsætte

med at se på nogle af afhandlingens øvrige centrale begreber og ræsonnementer.

John Martinussen anlægger jo en totalitetsbetragtning. Inden for rammerne af et "hele samfundet omfattende perspektiv" vil han i særlig grad fokusere på staten.³⁸ Da jeg er enig med John Martinussen i dette totalitetsperspektivs betydning, og da vi i øvrigt kunne bruge al vores tid på en diskussion alene af dette perspektiv, skal jeg nøjes med 2 ledsagende bemærkninger: For det første den, at totalitetsperspektivet ingenlunde er éntydigt opfattet og fortolket i den marxistiske tradition. Jeg mener ikke, at John Martinussen hver gang skal alle positionerne igennem, men han kunne godt have ladet os ane, at opfattelserne af totalitetens karakter har været og er ret så forskellige. I det hele taget er totalitetsbegrebet som sådant for lidt gennemdiskuteret i afhandlingen. Opfattelserne i den marxistiske tradition er altså delte, og det, vi har med at gøre her, er John Martinussens på Althusser-skolens teoretiske grundlag udformede version. Dette er vigtigt at fastholde. Det fører mig også til min næste bemærkning, der nærmest har karakter af en advarsel eller bekymring: Totalitetsopfattelsen i John Martinussens version kan komme til at fungere som noget af en spændetrøje, især for dem, som i øvrigt - og med rette - vil føle sig inspireret af ham. John Martinussens egen hovedinspiration er jo nok Nicos Poulantzas, der i mange henseender kan karakteriseres som en marxismens Talcott Parsons: Han opstiller begreber, han kløver begreber, han formerer begreber, og samtidig fastlægger han et umenneskeligt hårdt præstationsniveau. Jeg mener, det er rimeligt at advare mod tendensen til at gøre totalitetsopfattelsen til en begrebs-kaserne, hvor enhver, der vil drive historisk-materialistisk orienteret forskning, tvangsmæssigt skal igennem en overmåde streng og omfattende begrebs-eksercits. Specielt vil jeg dog henstille til John Martinussen, at han afstår fra at være lige så streng mod andre, som han har været mod sig selv!

En med totalitetsperspektivet sammenhængende problematik er spørgsmålene om "relativ autonomi" og "bestemmelsen i sidste instans ved økonomien".³⁹ John Martinussen anstiller her i tilslut-

38) Ibid., p. 9.

39) Således også ibid., pp. 16ff.

ning til Nicos Poulantzas en sammenligning mellem den feudale og den kapitalistiske produktionsmåde⁴⁰ og drager den konklusion, at medens den økonomiske udbytning under feudalismen kun kan finde sted under medvirken af politiske og ideologiske tvangsmidler, så foregår den økonomiske udbytning under kapitalismen autonomt på det økonomiske niveau, og det vil altså omvendt sige, at "politikken (staten)" under kapitalismen har en "relativ autonomi", som ikke fandtes under feudalismen.⁴¹ Vi har her, som han udtrykker det, en illustration af tesen om "økonomiens determination i sidste instans".⁴² Igen skal jeg, problemstillingens uhyre omfang taget i betragtning, nøjes med et par ledsagende bemærkninger. For det første finder jeg det noget skuffende, at John Martinussen her faktisk ikke kommer meget videre end til en repetition af Poulantzas' efterhånden gamle og meget summariske sammenligning af merproduktets udtrækning under henholdsvis den feudale og den kapitalistiske produktionsmåde. Men jeg har også en mere substantiel kritik: I flere sammenhænge fremhæver John Martinussen "den relative autonomi" som noget, der er særegent for den kapitalistiske stat⁴³ eller for den "perifere stat".⁴⁴ Men hvis man på den anden side ikke vil havne i en ren vulgærmaterialistisk opfattelse, hvor man lader økonomien være enebestemmende, så må man vel i enhver produktionsmåde operere med en "relativ autonomi" for de ikke-økonomiske instanser? Også under feudalismen har politikken og ideologien vel en vis "relativ autonomi" (dvs. de er ikke at betragte som rene epi-fænomener) - hvis vi ellers skal fastholde en historisk materialisme, som er mere avanceret end en vulgærmaterialistisk opfattelse. Men hvis dette er tilfældet, kan den "relative autonomi" vel ikke samtidig være noget, der er særegent for én bestemt statstype, nemlig den kapitalistiske? Så vidt jeg kan se, må man enten opgive begrebet "relativ autonomi" som værende uanvendeligt eller også foretage en yderligere begrebsdifferentiering, således at man kommer til at operere med flere forskellige typer

40) Ibid., pp. 19ff.

41) Ibid., p. 21.

42) Ibid.

43) Se for eksempel ibid., p. 21 og p. 46.

44) Ibid., p. 70.

af "relativ autonomi". Dette ville igen kræve en begrebsanalyse og diskussion, som desværre savnes i afhandlingen.

Jeg skal endelig også knytte et par bemærkninger - ligeledes ganske kort - til centralbegreberne stat, klasser, magt og interesse. Hvad statsbegrebet angår, så forekommer det mig, at John Martinussen - følgende Poulantzas - opererer med et alt for bredt statsbegreb. Side 21 i afhandlingen sidestiller han ligefrem stat og politik. "Det politiske niveau" og "staten" bliver to forskellige udtryk for det samme. Mit spørgsmål her vil være: Er det nu så hensigtsmæssigt at operere med et så overmåde bredt statsbegreb? Er det for eksempel rimeligt at henregne de politiske partier til staten? Er det specielt rimeligt at henregne de socialistiske partier til staten? Der er også en anden uklarhed ved det anvendte statsbegreb: På den ene side sidestiller John Martinussen, som vi har set det, "stat" og "politik",⁴⁵ på den anden side kan vi side 23, note 1, finde følgende formulering: "Det bør måske her indskydes, at staten naturligvis ikke kan sikre kohesion og persistens uafhængigt af de økonomiske grundforhold eller magtforholdene". Her opererer John Martinussen altså pludselig med "magtforhold", og det vil vel efter marxistiske begreber sige "politiske forhold", som ikke falder ind under staten! Udtalelsen kan suppleres: Side 24 tales der for eksempel om staten som "skueplads" for samfundets magtkampe, og side 33 hedder det, at statens inverventionsmåde "afspejler" - dog på kompliceret vis - magtforholdene mellem de sociale klasser og klassefraktioner. Det forekommer mig, at der i hvert fald er behov for en nærmere eksplicit diskussion og klargørelse af det komplicerede forhold mellem klassemagt og statsmagt. Det forekommer mig også, at John Martinussen selv vakler noget mellem på den ene side at lade al klassemagt være sammenfattet under eller i statsmagten og på den anden side at lade væsentlige magtforhold bestå uden for staten.

Selve klassebegrebet overtages fra Nicos Poulantzas,⁴⁶ og ligesom denne betjener John Martinussen sig af et ganske differentieret begrebsapparat, idet han i sin konkrete analyse opererer med 3 bourgeoisier, 3 agrare klasser, 1 arbejderklasse samt diverse fraktioner, strata, sociale kategorier og kulturelle grupper. Såvel

45) Se Afhandlingen, p. 21.

46) Ibid., pp. 34ff.

Martinussen som Poulantzas følger her traditionen fra Marx, der jo også i sine historisk-konkrete studier betjente sig af et ret så differentieret begrebsapparat.⁴⁷ Det er en myte, at Marx kun skulle have opereret med 2 klasser i en dikotomisk opstilling, en myte, der vel er fremkommet, fordi mange kritikere helt overser det enkle forhold, at Marx bevæger sig på forskellige abstraktionsniveauer. Et andet vigtigt forhold, som fortjener at blive fremhævet, er det, at den historiske materialisme så at sige rummer mange af den borgerlige traditions begreber - begrebet "strata" for eksempel - men derudover sine egne specifikke begreber. Også i så henseende fastholder John Martinussen en vigtig linje i den marxistiske tradition.

Men netop derfor forekommer det mig, at han er for restriktiv i sit sprogbrug, når det gælder magtbegrebet. Han vil kun benytte betegnelsen "magt", når det drejer sig om en klasses kapacitet til at realisere sine objektive interesser.⁴⁸ Det er rigtigt, at vi her har det fundamentale magtbegreb i den historiske materialisme, men derudover rummer den historiske materialisme de fra den borgerlige tradition kendte magtbegreber. Dette forhold tilsløres efter min opfattelse ved den ovenud restriktive sprogbrug. Det vil være mere hensigtsmæssigt og rimeligt og mindre forvirrende at sige, at den historiske materialisme arbejder med flere typer af magtbegreber. Derved vil man også undgå formuleringer som den side 41, hvor John Martinussen siger, at statslige institutioner ikke besidder magt.⁴⁹ Jo, statslige institutioner kan naturligvis også besidde og udøve magt - blot i en anden betydning end den i fundamentaldefinitionen angivne. Man kan her et øjeblik erindre sig en Friedrich Engels' håndfaste definition af offentlig myndighed som særlige formationer af væbnede mennesker medsamlet fængsler og andet tilbehør.⁵⁰

47) Se for eksempel de i note 18 anførte værker.

48) Se Afhandlingen, p. 38.

49) Ibid., p. 41.

50) Friedrich Engels, "Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats", MEW, 21, p. 166.

Hvad interessebegrebet angår, så savner jeg en mere eksplicit drøftelse af dette begreb, selv om der er et tilløb hertil side 40 i afhandlingen. Specielt vil jeg sige, at eftersom John Martinussen har en ufuldstændig behandling af den sociale objektivitetsproblematik, så kommer også hans begreb om objektive interesser til at virke uforståeligt for mange. Dette gælder i øvrigt generelt for afhandlingen som helhed: Teserne om økonomiens bestemmelse i sidste instans, den relative autonomi, det anlagte statsbegreb, den angivne fundamentaldefinition af magt, interessebegrebet o.a. får kun mening, når man antager eksistensen af objektive sociale strukturer - i modsat fald falder man tilbage på den borgerlige teoris adfærds-korrelations betragtninger, og ud fra sådanne kan den historisk-materialistiske teoris grundteser og fundamentalbegreber ikke forstås. Derfor er det også så beklageligt, at John Martinussen i afhandlingen gør så forholdsvis lidt ud af denne fundamentale problematik. Det bør rimeligvis tilføjes, at han tidligere⁵¹ med stor dygtighed og kompetence har rejst og indledt en drøftelse af netop denne samme problematik og derved også hos os andre spændt forventningens bue ret højt!

Afsluttende vil jeg sige, at John Martinussens afhandling også ud fra et historisk materialistisk synspunkt må karakteriseres som værende et arbejde af høj videnskabelig værdi. Ingen tvivl om det, selv om jeg i det foregående selvsagt har følt det som en forpligtelse især at markere nogle af de mangler og problematiske punkter, som efter min opfattelse også præger afhandlingen. John Martinussen har rejst en stor og prægtig bygning med mange rum og gennemtænkte konstruktioner, men (for nu at blive i billedet fra før) han kunne godt have gjort lidt mere ud af piloteringsarbejdet! Jeg vil også gerne her afslutningsvis nærmere begrunde, hvorfor jeg er af den opfattelse, at John Martinussen med sin afhandling har leveret et vægtigt videnskabeligt bidrag til den marxistiske teoris videreudvikling, og i den forbindelse samtidig angive nogle af de begrænsninger, som stadig gør sig gældende. Dette gøres nok bedst, ved at jeg kort angiver, i hvilke henseender den marxistiske teori - set ud fra et teoretisk synspunkt og inden for de her givne rammer - efter min opfattelse er de borgerlige teorier

51) Jfr. de i note 15 anførte værker.

overlegen, og hvor John Martinussens indsats ligger i forhold hertil.

Jeg mener, at man kan anføre 4 felter eller problemområder, hvor den marxistiske teori har hævdet sig godt i forhold til den borgerlige traditions teorier: For det første finder jeg, at der i den marxistiske tradition er en langt større opmærksomhed omkring forudsætningerne, og her alle forudsætninger, ikke blot de værditeoretiske, men også andre basale teoretiske forudsætninger, og videre også omkring de sociale sammenhænge, hvori den teoretiske virksomhed foregår. Denne opmærksomhed og refleksion gælder både den egne og de modstående teorier. Vi kan imidlertid hurtigt konstatere, at det ikke er på dette felt, at den foreliggende afhandling yder et bidrag til teoriens videre udvikling. Det vil heller ikke være rimeligt at kræve eller forvente, at en marxistisk teoretiker hver gang skal gøre sig gældende på samtlige felter.

For det andet er der i den marxistiske tradition en langt mere konsekvent og insistent bestræbelse på hele tiden at bevæge sig op og ned ad abstraktionsstigen, at forbinde de generelle teorier og de konkrete undersøgelser. Dette er som tidligere nævnt ingenlunde problemfrit, og det forholder sig langtfra således, at man allerede har den store omfattende teori - fix og færdig: Men intentionen er klar nok, og man gør mere ved sagen end i den borgerlige tradition. Vi kan også konstatere, at det netop er her på dette felt, at John Martinussen med sin afhandling leverer et betydeligt bidrag til teoriens videreudvikling. Han kan ikke roses nok for sin indsats her, ikke mindst fordi så megen af de senere års universitetsmarxisme - i modsætning til klassikerne og traditionen som helhed - har haft en tendens til at blive hængende i abstrakte teorier.

For det tredje udmærker den marxistiske tradition sig ved en bedre forståelse af samspillet mellem den objektive sociale orden og den sociale adfærd. I den borgerlige tradition finder man hos for eksempel en Emile Durkheim en udviklet interesse og forståelse for den sociale ordens problematik og hos en Max Weber en lige så udviklet interesse og forståelse for handlingens problematik. Det fascinerende ved Marx er netop det vældige forsøg på at forstå samspillet ("dialektikken", hvis man vil undskylde mig udtrykket!) mellem den sociale orden og handlingens mulighed og nødvendighed.

Det vil være fremgået af mine tidligere bemærkninger, at det ikke mindst er i relation til problemstillingerne på dette felt, at jeg har følt en vis skuffelse over afhandlingen. Jeg mener, at John Martinussen med den evne for systematisk teoretisk tænkning, som han har, og som han tidligere har demonstreret på så overbevisende måde, i den foreliggende afhandling kunne være kommet et godt stykke længere på dette felt, end tilfældet er.

Endelig - for det fjerde - er der i den marxistiske tradition en langt mere gennemreflekteret holdning til spørgsmålet om relationen videnskab-politik. Dette skal ikke forstås på den måde, at der her er tale om noget for den marxistiske tradition helt enestående. Også i den borgerlige traditions teorier og forskning er der en relation mellem videnskab og politik. Jeg kender i hvert faldingen forskning - den være sig borgerlig eller marxistisk - hvor politiske holdninger ikke på én eller anden måde spiller ind ved udvælgelse af forskningsobjekt, ved begrebskonstruktionerne, i relation til konsekvenserne osv.⁵² Det er heller ikke således, at det omtalte forhold slet ikke har været gjort til genstand for refleksion i den borgerlige tradition. Vi kan blot tænke på en Max Weber som det klassiske eksempel. Men man kan dog sige, at det omtalte forhold har været mere fast og mere gennemreflekteret i den marxistiske tradition end i den borgerlige tradition.⁵³ Dette betyder ikke, at spørgsmålet om relationen videnskab-politik så har været og er problemfrit i den marxistiske tradition. Tværtimod! Man kan ovenikøbet sige, at den marxistiske teoris relative succes i de senere år ved en række af det borgerlige samfunds universiteter yderligere har akcentueret traditionens problemer omkring relationen videnskab-politik. Og dette fører os netop tilbage til John Martinussens afhandling.

Jeg synes faktisk, John Martinussen burde være lidt bekymret over den ros, han får her i dag. Bekymret, fordi den foreliggende

52) Klassiske påvisninger og behandlinger af dette forhold er for eksempel Max Weber, "Objectivity in Social Science", i Max Weber, The Methodology of the Social Theory, London 1958 og Gunnar Myrdal, Value in Social Theory, Paul Streeton (ed.), London 1958.

53) Se for en nærmere diskussion af denne tese Curt Sørensen, "Samfundsvidenskab, værdirelativisme og parteilichkeit", i Festskrift til Erik Rasmussen, Århus 1977, pp. 305-340.

afhandling jo er marxismen reduceret til en akademisk disciplin, og det bør vel give enhver marxist stof til eftertanke og bekymring! Dette være ikke sagt ud fra nogen bedrevidende eller bedre-følende position. Jeg har faktisk samme bekymring og problem. Det er vi mange, der har, og det er nok i virkeligheden forkert at stille det op som et personligt problem.⁵⁴ Jeg ved også, at jeg her bevæger mig ind på en diskussion, som vi slet ikke skal føre i dag. Den falder helt uden for sammenhængen her. Alligevel er de sidste betragtninger ikke irrelevante. Den nævnte problematik rej- ses med særlig styrke, netop fordi din afhandling - som akademisk afhandling betragtet - er så god. Og derfor også et velment til- lykke!

54) Se for en god behandling af denne problemstilling: Perry Anderson: Consider- ations on Western Marxism, London 1971.